

Nyt fra Sprognævnet

1986 · 1/marts

2000-tallet

Der er efterhånden ikke meget tilbage af *1900-tallet* – eller *det tyvende århundrede*, som det også kaldes.

Hvad skal vi så kalde tiden efter årtusindskiftet? Vi kunne jo bare sige *det enogtyvende århundrede*, det kan i hvert fald ikke være forkert. Men denne særlige skæve nummerering af århundrederne er og bliver et problem. At 1624 er et år i det 17. århundrede og at årstallene i det 19. århundrede begynder med 18, er særdeles logisk, men svært at klare i farten for de fleste mennesker. Det er naturligvis derfor det for længe siden er blevet almindeligt at tale om *1600-tallet*, *1700-tallet*, *1800-tallet* osv.

Hermed skulle vort problem være løst: Efter 1800-tallet kommer 1900-tallet, og det næste, det der skrives 2000-tallet, må så være *tyvehundredtallet*.

Men det lyder forkert, for tallet *tyve hundrede* eksisterer ikke i dansk. Vi kan for 1700 sige *sytten hundrede* eller *et tusind syv hundrede*, og 1900 kan udtales *nitten hundrede* eller *et tusind ni hundrede* (og nu er det kun tal, ikke årstal vi tænker på). Men vi har ikke *tyve hundrede* som en mulighed ved siden af *to tusinde*. Det er i det hele taget sådan at når tallet ender på tre nuller, er der kun én mulighed: 4000 og 8000 kan ikke udtales anderledes end *fire tusinde* og *otte tusinde*. Det gælder også selve tallet 1000. Slaget ved Hastings fandt sted i *tusind og seksogtres*, ikke i *ti hundrede og sekogtres*.

Det naturlige navn for det næste århundrede, og det som Dansk Sprognævn anbefaler, er *totusindtallet*.

Erik Hansen

f. 1931, professor i moderne dansk sprog ved Københavns Universitet, formand for Dansk Sprognævn

HISTORIEN OM ET ORD

Bekostning

»Den forhenværende socialdemokratiske arbejdsminister Svend Auken er rystet over, at jobskabelses-ordningen, som han selv var med til at indføre, kan medføre, at fastansatte bliver afskediget på bekostning af langtidsledige.«

Sådan stod der i Jyllands-Posten den 21. juli 1983. Men kan det virkelig passe at de omtalte afskedigelser kommer til at gå ud over de langtidsledige? Er meningen ikke at de langtidsledige får stillingerne i stedet? Hvordan kan journalisten hitte på at vende sin udtryksmåde i den grad på hovedet?

Det springende punkt er åbenbart hvad der skal forstås ved udtrykket *på bekostning af*. Kerneleddet i denne ordforbindelse er navneordet *bekostning*. Den ældste betydning af dette ord, som vi kender fra slutningen af middelalderen, er 'udgifter, omkostninger', og med denne betydning kan ordet også stadig væk bruges; man kan fx sige om et foretagende at det blev gennemført *med stor bekostning*. Det er let at se at *bekostning*, anvendt på denne måde, er en afledning af udsagnsordet *at bekoste*, der jo betyder 'at afholde udgifterne til noget'.

Men denne brug af *bekostning* er ikke den almindeligste i vore dage. Oftest anvender vi ordet i forbindelserne *på no-*

gens bekostning eller *på bekostning af nogen* el. *noget*. Og det er, som allerede antydet, disse ordforbindelser hvis betydningsudvikling vi må se lidt nøjere på her.

'Til skade for'

Det første af de to udtryk – *på nogens bekostning* – blev oprindeligt anvendt på en måde der hænger klart sammen med grundbetydningen af *bekostning*. Når fx Holberg i 1711 skrev om børnene i det gamle Sparta at de »skulle oplæris og opfødis paa Republiqvens Bekostning«, er det øjensynligt at det betyder 'på statens regning'. Og sådan kan udtrykket bruges endnu i dag – i et indlæg i Jyllands-Posten 13/6 1984 blev Danmark omtalt som »et land, som [i 1945] blev frit på andres bekostning«. Men udtryksmåden var ikke entydig, for langt oftere bruger vi denne vending i en overført betydning, som vi også kan finde anvendt allerede af Holberg, fx (1731) »mange har Lyst til at lee paa andres Bekostning. De elsker derfor Satyriske Skrifter«. Meningen er jo her at morska-ben er en spot for de andre, at den går ud over de andre – for de andre er morska-ben altså en slags omkostning, en *bekostning* i ordets oprindelige betydning; men denne sammenhæng fornemmes utvivlsomt af de færreste sprogbrugere i dag. For resten er den genitiv (ejefald) der indgår i denne forbindelse nok oftest en personbetegnelse, men genitiven kan også betegne en ting eller et begreb; igen kan vi citere Holberg (1728): »at berige sig paa det gemeene Bestes Bekostning«.

Den anden udtryksmåde – *på bekostning af* – forekommer udelukkende med overført betydning, altså aldrig 'for

nogens regning'. Den er sandsynligvis yngre i sprogbrugen og har oprindeligt sikkert kun været anvendt når der var tale om en ting eller et begreb, og ikke om en person; det tidligste eksempel i Ordbog over det danske Sprog er et citat af J. P. Mynster (1836): »For dyrt købtes Videnskabens Skatte, dersom det var paa Bekostning af det Ædleste i Mennesket«. I nutidsdansk kan vendingen imidlertid også knyttes sammen med en personbetegnelse, således hos Bent Jensen (1984): »et særligt net af butikker, hvor folk med penge kunne forsyne sig på bekostning af mindrebemidlede«. I begge tilfælde er betydningen helt klart 'til skade for', ligesom i Holbergs »at lee paa andres Bekostning«.

'Til fordel for'

I allernyeste tid sker der endelig det overraskende at den overførte betydning 'til skade for' kan slå over i sin modsætning. Det var det der skete da Jyllands-Posten 21/7 1983 skrev at »fastansatte bliver afskediget på bekostning af langtidsledige« – det må efter sammenhængen betyde at de langtidsledige får stillingerne i stedet, eller med andre ord: *på bekostning af* betyder her 'til fordel for'.

Var eksemplet nu det eneste, kunne man affærdige det som en tilfældig tanketorsk. Men der er flere. Allerede 19/5 1960 skrev Thorkild Hansen i en bog anmeldelse i Information: »Man befinder sig under en konstant beskydning med detaljer, et bombardement af virkelighed. Det er imidlertid klart, at det maa ske paa bekostning af en uhyre omstændelighed i romanens fremstillingsform«. Filologen Palle W. Nielsen skrev i sin bog om Cicero (1965) om dem »der kri-

tikløst vil reducere den romerske litteratur på den græskes bekostning«. Og en talsmand for en gruppe utilfredse universitetslærere udtalte 26/5 1984 til Jyllands-Posten at »Vore krav er reguleret blevet filtreret fra på bekostning af andre grupper inden for Dansk Magisterforening«.

'I stedet for'

Det er som et pendul der svinger ud til sin banes modsatte endepunkt. Midterstillingen er måske at øjne i citater som dette af Johannes Møllehave (1982): »Den lille humor, som vi selv producerer i livet, går mest på ærgrelsens bekostning, som erstatning for at ærgre sig«; eller dette fra Weekendavisen 30/11 1984: »I det informationssamfund, som er på vej, vil vi i stigende grad skulle »tale« med datamaskiner på bekostning af at tale med levende mennesker«. Her kan *på* (ærgrelsen)s *bekostning* henholdsvis *på bekostning af* opfattes mere neutralt som ensbetydende med 'i stedet for', og så kan det være på positiv såvel som på negativ måde.

Nu skal det medgives at Sprognævnet ikke kender flere eksempler på den nye brug end dem der er citeret her, og det er da stadig muligt at erklære at den nye brug simpelt hen er forkert. Men hvem ved – de fleste forandringer i sprogbrugen er begyndt som fejl. Og den mærkelige pendulbevægelse er set før. Således er det efterhånden en meget udbredt opfattelse at et udtryk som *godt 100 kr.* kan betyde det samme som *knap 100 kr.*, altså lige så gerne lidt under som lidt over (se nærmere Dansk Sprognævn Årsberetning 1979, s. 26-28). Og *det gustne overlæg*, der oprindeligt – efter Shake-

speares Hamlet – betød 'den matte, handlingslammende eftertanke', bruges nu af de fleste tværtimod om 'den kolde forudberegning' (se Språkform och språknorm. En bok till Bertil Molde, 1979, s. 156-166).

Allan Karker

f. 1926, lektor i nordiske sprog ved Aarhus Universitet, medlem af Dansk Sprognævn

NORDISK

Nordisk Sprogsekretariat

I et af de foregående numre af *Nyt fra Sprognævnet* omtales ganske kort *Nordisk Sprogsekretariat*, de nordiske sprognævnets samarbejdsorgan. En lidt mere udførlig præsentation af Sprogsekretariatet vil nok være på sin plads.

Sprogsamarbejde og sprogfællesskab

Nordisk Sprogsekretariat blev oprettet i 1978 som led i den nordiske kulturaftale, og institutionen hører under Nordisk Ministerråd. Sprogsekretariatet befinder sig i Oslo, hvor det deler hus med det norske sprognævn, Norsk språkråd. Samarbejdet mellem de nordiske sprognævne er nu ikke af så ny dato. Faktisk har de »gamle« nævn i Sverige, Norge og Danmark siden deres oprettelse for

over 30 år siden haft et samarbejde, både i det daglige og ved årlige møder. Det nordiske er i virkeligheden en stor del af baggrunden for sprognævnenes oprettelse i det hele taget, og i bestemmelserne for samtlige nævn er det nordiske sprog-samarbejde udtrykkeligt anført som en af opgaverne. Oprettelsen af Nordisk Sprogsekretariat har betydet at samarbejdet er kommet i fastere rammer, men den har også betydet en intensivering og en væsentlig udvidelse af sprognævnenes engagement i det nordiske kulturelle samarbejde, som det er aftalt og planlagt af de nordiske landes regeringer.

I formålsparagrafferne for Sprogsekretariatet står der at det skal arbejde for »at bevare og styrke det sproglige fællesskab i Norden og fremme den nordiske sprogforståelse«. Politisk og ideologisk er der tale om at styrke samhørighedsfølelsen mellem landene i Norden, en samhørighedsfølelse der i høj grad udspringer af de sproglige realiteter. Det anses for et umisteligt gode at de nordiske folk i udstrakt grad kan forstå hinandens sprog. Det drejer sig om 20 millioner mennesker som kan kommunikere ved hjælp af enten dansk, norsk eller svensk. Fortæl en udlænding det, og han vil tabe både næse og mund.

Inden læseren falder fuldstændig hen i henrykkelse blot ved tanken om at være en af disse lykkelige 20 millioner, må vi skynde os at tage forbehold og sige MEN...: uden en velvillig holdning og uden en vis personlig indsats er det nu ikke så ligetil endda at forstå og blive forstået i de nordiske sprogsamfund. Og på det sproglige område har udviklingen ikke gjort det lettere at være nordbo. Det er dette MEN Nordisk Sprogsekre-

tariat beskæftiger sig med. På forskellig vis søger Sprogsekretariatet at opmuntre til øget interesse for Nordens sprog og kultur og at lette vejen rent sprogligt.

Nordiske afløsningsord

På hjemmefronten giver sprognævnene sig i større eller mindre grad af med det der kaldes sprogstyring. Nævnene har til opgave at følge den sproglige udvikling og fastlægge, eller i det mindste udtale sig om rigssprogsnormen, især den skriftlige. Nævnene registrerer bl. a. tilvæksten i det nationale ordforråd, herunder ord og udtryk fra fremmede sprog. Det kan så være et spørgsmål for nævnene hvordan et sådant nyt ord af fremmed oprindelse bedst kan indlemmes i det nationale ordforråd: hvordan skal ordet staves og bøjes – skal man overtage det råt eller kan man foreslå et andet, mere hjemligt klingende ord? På dette område er holdningerne i de nordiske sprognævn forskellige. Nogle nævn, bl. a. Norsk språkråd, går aktivt ind for at lade hjemlige ord afløse de fremmede så vidt muligt, mens andre, vel især Dansk Sprognævn, viger tilbage for denne form for sprogstyring og (forsigtigt) koncentrerer indsatsen om stavning og bøjning.

Nu er det jo ofte sådan at de nye fremmede ord for nye begreber dukker op samtidig i sprogsamfundene, og med den forskellige modtagelse de får i de enkelte lande, kan man i hvert af dem se en trussel mod det sproglige fælleskab og den nordiske sprogforståelse. Derfor forelægger det nævn der ønsker et hjemligt afløsningsord, sagen for Sprogsekretariatets arbejdsudvalg, som så på grundlag af indhentede oplysninger fra

de andre nævn foreslår et ord der kan forstås og eventuelt optages uden videre i de andre sprog. Det er herefter op til de enkelte nationale nævn at afgøre om man vil følge Sprogsekretariatets forslag og hvordan man eventuelt vil lancere ordet. For eksempel har Sprogsekretariatet foreslået ordet *kompaktplade* som afløsningsord for det engelske *compact disc*. I rubrikken *Nordisk* her i bladet er det tanken at offentliggøre et udvalg af Sprogsekretariatets forslag efterhånden som de kommer.

Sprogsekretariatets virksomhed på dette område er et tilbud for alle der har brug for nordiske afløsningsord. I praksis vil det ofte dreje sig om ord og udtryk i faglige sammenhænge hvor det er vigtigt at den hjemlige terminologi kan forstås af fagfæller fra de andre nordiske lande.

I denne forbindelse er der grund til at gøre opmærksom på 1985-nummeret af sprognævnenes og Sprogsekretariatets fælles årsskrift, *Språk i Norden – Sprog i Norden* (Gyldendal, 166 s., 61 kr.). Heri gøres der i en række artikler rede for hvordan nye ord optages i de enkelte sprog.

Men mere alment kan nævnes Sprogsekretariatets lille hæfte *Att tala nordiskt* (1981), som indeholder en del praktiske råd og vink om hvordan man kan overvinde de værste af sprogbarriererne i kontakten med andre nordboer. Hæftet er ved at være udsolgt, men Sprogsekretariatet råder over et mindre restoplag. Imidlertid arbejdes der på en udvidet publikation med samme formål: *Att förstå varandra i Norden*.

Nabosprogsundervisningen

En anden væsentlig del af Sprogsekretariatets virksomhed består i at stimulere undervisningen i de andre nordiske sprog i de nordiske lande, både i skolen og i de videregående uddannelser. Der har desværre gennem de senere år været en tendens til at springe let hen over nabosprogsundervisningen i de nordiske landes uddannelsessystemer – eller måske nærmest til at springe den helt over. Og det gælder på alle niveauer. Mange yngre folkeskolelærere og gymnasielærere sidder i dag med en alt for ringe faglig grunduddannelse til at formidle stof på nabosprogene, for slet ikke at tale om en egentlig sprogundervisning. Dertil kommer at det gængse undervisningsmateriale måske virker uinspirerende for den moderne lærer og hendes elever, og at det kan være dyrt eller besværligt at skaffe nyt og mere spændende materiale. Endelig er et emne som nabosprogspædagogik og -didaktik på det nærmeste et uopdyrket område forskningsmæssigt set.

Alt hvad der kan medvirke til at give nabosprogsundervisningen en saltvandsindsprøjtning ligger inden for Nordisk Sprogsekretariats interesseområde. Sprogsekretariatet har udsendt *Sprogene i Norden* (Gyldendal 1983, 170 s., 85 kr.), som er en populærvidenskabelig beskrivelse af alle de sprog der tales i Norden (bortset fra indvandrersprogene). Bogen er skrevet af sprogfolk med tilknytning til sprognævnene og Sprogsekretariatet og er især beregnet til brug for modersmåls- og nabosprogsundervisningen ved universiteter, lærerhøjskoler og seminarier i Norden. Til brug for ikke mindst den velvillige, men

lidt rådvilde lærer har Sprogsekretariatet været medudgiver af et katalog over undervisningsmateriale til nabosprogsundervisningen: *Nordisk grannespråksundervisning i grunnskolen* (1982, 55 s.; kan bestilles gennem Nordisk Sprogsekretariat). Som undervisningsmateriale for nabosprogsundervisningen og orienteringsfagene på 4.-6. klassetrin har Sprogsekretariatet senest udsendt *Barn i Norden* (Gyldendal 1984, 102 s., 125 kr.), som indeholder tekster på dansk, norsk, svensk og finlandssvensk og desuden et par prøver på islandsk, færøsk og grønlandsk. Bogen er forsynet med en lærervejledning.

Brug Sprogsekretariatet!

Fra 1985 er Sprogsekretariatets indsats på nabosprogsområdet blevet forstærket gennem oprettelsen af en særlig stilling som pædagogisk konsulent. Den nye nabosprogs konsulent er i fuldt sving med at føre saltvandssprøjtningen på seminarer, kurser og efteruddannelsesdage for lærere, og konsulenten og Sprogsekretariatet står i øvrigt til rådighed i alle spørgsmål der vedrører nabosprogsundervisningen – også for danske lærere.

På initiativ fra Sprogsekretariatet har Nordisk Kultursekretariatet iværksat en undersøgelse over mulighederne for at studere nordiske sprog på universiteterne i nedskæringstider. På de nordiske universiteter er der tilknyttet lærere fra det øvrige Norden til at varetage undervisningen i de pågældendes eget sprog. Mange steder står disse nordiske lektorer i fare for at blive sparet væk, og undersøgelsen skal give politikerne et indtryk af om situationen kræver ændrede ordninger for nabosprogsunder-

visningen på universitetsniveau. En tilsvarende udredning om nabosprogenes stilling på gymnasieniveau ventes at foreligge om kort tid.

Denne præsentation af Sprogsekretariatets mere udadvendte virksomhed er ikke blot ment som en almindelig orientering, men skulle også gerne tjene som en opfordring: Nordisk Sprogsekretariat eksisterer – brug det! Adressen er:

Nordisk Sprogsekretariat
Postboks 8107 Dep
N-0032 Oslo 1
Tlf.: 009 47 2-505900

Else Bojsen

f. 1942, amanuensis i Dansk Sprognævn

NYE ORD

Vi har modtaget et brev fra forsøgsleder Johs. Jensen, Institut for Grønsager, Årslev, om ordet *kinaradise* der var omtalt af Pia Riber Petersen i rubrikken *Nye ord* i sidste nummer af *Nyt fra Sprognævnet*. Brevet var vedlagt en artikel af Johs. Jensen med titlen *Danske navne på nye grønsager*, som har været offentliggjort i Gartner Tidende nr. 9, 1985. Sprognævnet fandt at artiklen måtte have interesse for *Nyt fra Sprognævnets* læsere, og vi har fået lov til at bringe den her i bladet.

Danske navne på nye grønsager

Der dukker til stadighed nye grønsagsarter op i de danske havefrøekataloger, i supermarkeder og hos grønhandlere. Det gælder derfor om at få givet dem navn så tidligt som muligt.

I de seneste år har vi set en del nye grønsager blive introduceret på det danske marked, hovedsagelig fra Syd-Østasien, arter, som ikke tidligere har været dyrket her i landet, og som derfor ikke har haft noget dansk navn.

Det sker uheldigvis, at sådanne nye arter introduceres under mere eller mindre tilfældige danske navne; navne, som ikke altid er botanisk korrekte, og som det derfor kan være ønskeligt at få rettet.

Det er især uheldigt og forvirrende, hvis en ny grønsag bliver almindelig udbredt under et dansk navn, som senere må korrigeres.

For at undgå sådanne fejltagelser, og for at sikre at de rigtige latinske betegnelser bliver brugt her i landet, har Landbrugsministeriet nedsat et alsidigt sammensat udvalg, Landbrugsministeriets artsnavneudvalg. Dette udvalg er rådgivende for Landbrugsministeriet i spørgsmål vedrørende kultur- og ukrudtsplanterers danske arts- og varietetsnavne.

Udvalget er således også rådgivende med hensyn til danske navne på nye plantearter og har derfor til opgave at komme med forslag til danske navne på nye grønsagsarter, helst før eller samtidigt med, at disse markedsføres.

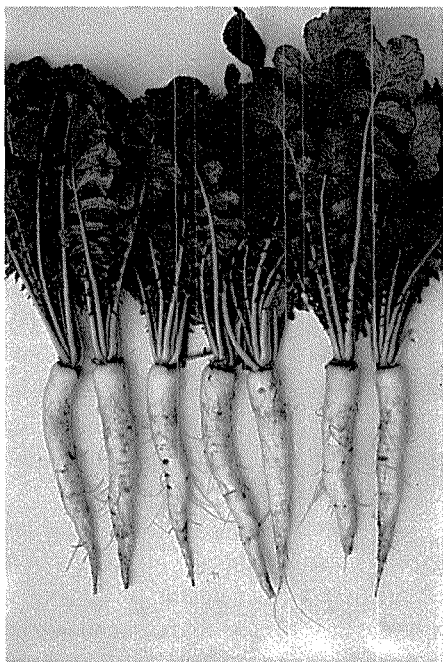
Der skal her omtales et par aktuelle eksempler på udvalgets navngivning af nye grønsager.

Japanræddike

I 1981 blev en ny grønsag markedsført under navnet kinaradis. Navnet er afledt af det engelske navn *Chinese Radish*.

Den blev indført fra Japan og tilhører en kinesisk-japansk sortsgruppe af ræddike, der omfatter flere varieteter.

Ved en nærmere analyse viste det sig, at de her i landet dyrkede sorter tilhører varieteten *Raphanus sativus var. acanthiformis*, som på engelsk kaldes *Japanese Radish*. Det er en meget hurtigt voksende grønsag, som fuldt udvokset har 40-50 cm lange og 8-10 cm tykke, hvide, cylindriske, let tilspidsede »rødder« med en mild smag af radis.

Japanræddike foreslås som dansk navn.

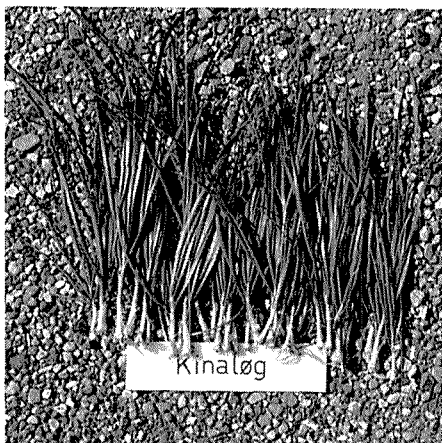
Denne varietet adskiller sig fra varieteten *Raphanus sativus var. longipinnatus* ved, at bladene er hårede og stærkt delte, samt at rødderne er større. Det er denne varietet som på engelsk hedder *Chinese Radish*.

Da vi i Danmark, i modsætning til de engelsksprogede lande, skelner mellem ræddike og radis, bl. a. på den måde, roden dannes, og på rodstørrelsen, fandt man det i udvalget mest korrekt at ændre navnet kinaradis til *japanræddike* med den latinske betegnelse *Raphanus sativus L. var. acanthiformis Makino*.

Kinaløg

Et andet eksempel på et navnespørgsmål, der har været forelagt artsnavneudvalget, ses i forbindelse med markedsføringen af en, her i landet, ny løgart, *Allium tuberosum Rottl. ex Spreng*, som på engelsk hedder *Chinese Chives*. Den har mørkegrønne, smalle, flade, på undersiden kølede blade, der er ca. 1 cm brede og 35-40 cm lange. Bladene har en hvidløgs-lignende smag og anvendes som krydderurt på samme måde som purløg.

Det ville være nærliggende at oversætte det engelske navn til dansk og kalde den kinesisk purløg. Begge arter tilhører imidlertid slægten »løg« (*Allium*), og det ville derfor være uheldigt at bruge *purløg* som artsnavn for en anden løgart, som i øvrigt ikke ligner purløg. Artsnavneudvalget har derfor over for Landbrugsministeriet foreslået at kalde den *kinaløg*.

Kinaløg har en let smag af hvidløg.

Godkendt af Landbrugsministeriet

Begge de to her omtalte danske navne, *japanræddike* og *kinaløg*, er, efter høring hos de berørte organisationer, nu godkendt af Landbrugsministeriet og anført i ministeriets cirkulæreskrivelse af 5. april 1984 om fortegnelse over plantenavne, der af Landbrugsministeriet anbefales til brug i institutioner med tilknytning til jordbrug.

Der vil utvivlsomt også fremover opstå navnespørgsmål, bl. a. i forbindelse med markedsføring af nye plantearter. Da det som tidligere omtalt er vigtigt at få navngivning afklaret tidligst muligt, henstiller artsnavneudvalget, at firmaer, der ønsker at markedsføre en nyhed, henvender sig til udvalget, inden den pågældende nyhed sendes på markedet.

Johs. Jensen

Forsøgsleder, Institut for Grønsager,
Statens Planteavlsvforsøg

Kinaradise eller japanræddike?

Et meget naturligt spørgsmål er nu hvad den pågældende grønsag så skal hedde. Det er Sprognævnets opfattelse at grønsagen burde kaldes *japanræddike* således som Landbrugsministeriets Artsnavneudvalg finder det botanisk mest korrekt. Ordet *japanræddike* er opbygget helt parallelt med *kinaradise* og i lighed med en række andre benævnelser som fx *kinaløg*, *norgesalpeter*, og sprogligt set er *japanræddike* et lige så godt ord som *kinaradise*.

Men ordet *japanræddike* er næppe særlig udbredt uden for fagkredse, det er derimod ordet *kinaradise*. Man må dog håbe med denne omtale at *japanræddike* kan få en større udbredelse.

Sprognævnet vil i denne sammenhæng gerne oplyse at nævnets rolle ved navngivning af nye ting og fænomener ikke er normerende, og det betyder at ord der omtales fx i rubrikken *Nye ord* ikke har fået Sprognævnets »blå stempel«. I rubrikken *Nye ord* er der medtaget nogle nye ord som har fået en vis udbredelse, og det vil sige at det er ord man kan støde på i aviser, tidsskrifter, på emballage (som i tilfældet med *kinaradise*), i gængs talesprog m.m. Der er tale om en beskrivelse af det sprog som bruges, og det afspejler sig også i de citater som benyttes til at illustrere ordet. Derfor er der i citaterne på ordet *kinaradise* brugt den staveform som rent faktisk stod i den pågældende kilde, fx er der i eksemplet brugt to former: *kinaradis* og *kinaradise* og en flertalsform som ikke findes i Sprognævnets Retskrivningsordbog: *radisser*. Med hensyn til entalsformen

radis/radise forholder det sig sådan at kun *radise* er med i Retskrivningsordbogen, men i Ordbog over det danske Sprog er *radis* nævnt som en sideform, som i dag nok af mange opfattes som lidt gammeldags.

BØGER M.M.

Stednavne i brug

For dem som interesserer sig for moderne dansk, var den største, den vigtigste, den smukkeste og den morsomste bog i 1984 Pia Riber Petersen: *Nye ord i dansk 1955-75*, under medvirken af Jørgen Eriksen, Dansk Sprognævns skrifter 11, Gyldendal, 678 s., 485 kr. (jf. Nyt fra Sprognævnet, Introduktionsnummer januar 1985, s. 2). For 1985 må den tilsvarende pris gå til *Stednavne i brug*, Festskrift udgivet i anledning af Stednavneudvalgets 75 års jubilæum, Redigeret af Bent Jørgensen, C. A. Reitzels Forlag, 274 s., 210 kr. Den har oven i købet to plusser i forhold til 1984-værket: Den har engelske resumeer og en hel del illustrationer.

Stednavne i brug består af 18 bidrag, skrevet af folk med tilknytning til Stednavneudvalget (se om dette: Nyt fra Sprognævnet, 1985, nr. 4, s. 2) eller til navneforskning i øvrigt. Og i forordet udtrykker udvalgets formand håbet om at offentligheden gennem denne bog får en bedre indsigt i udvalgets arbejde end den man får når dagspressen lejligheds-

vis omtaler aktuelle sager (såsom om *T(h)orning* skal med eller uden stumt *-h-* og om *Åbenrå* skal med to *å*'er eller fire *a*'er.

Fra Herfølge til Herfølge

Seks af bidragene i bogen behandler spørgsmål om danske stednavnes stavning og ydre form i det hele, i skriftsprog og talesprog. Der er en afhandling om stednavne i bestemt form, som *Limfjorden*, og i ubestemt form, fx *Kattegat*, og en afhandling om typen *Gudenå*, altså i ét ord og udtalt som en enhed, sammenlignet med typen *Gern Å*, i to ord og udtalt med lige stærkt tryk på navnedele. I et bidrag behandles forholdet eller rettere konflikten mellem stednavnes skrevne form og den lokale udtale. Det østsjællandske stednavn *Herfølge* blev således oprindeligt skrevet *Herføgle*, *Herføjle* og lign., og udtalt sådan (med tryk på 2. stavelse); navnet betyder muligvis 'sted hvor der er hærfugle'. Nu er stavemåden og udtalen *Herfølge* enerådende, men den skyldes vistnok en skrivefejl i matriklen fra 1664! – En forsker skriver om jyske stednavne på *-ing*, som *Bramming* (mange østdanske kalder den *Bramminge*), stednavne i resten af landet på *-inge*, fx *Bregninge*.

Et bidrag af mere principiel interesse er af Allan Karker, tidligere formand for Sprognævnet, og drejer sig om forholdet mellem danske stednavne og almindelig dansk retskrivning. Karker nævner at når man i 1910 nedsatte Stednavneudvalget, var det for at »bringe Orden i det Vildnis, som var Resultatet af de forskellige Etaters og Institutioners uensartede Skrivemaade« af stednavne. Men Stednavneudvalget har i de forløbne 75

år i mange tilfælde bøjet sig (måttet bøje sig) for rent lokale ønsker, så at gammel-dags skrivemåder er bevaret selv om de strider mod almindelig dansk stavning, fx *Auning, Mou, Rougsø* (men *Avlum, Hov, Fovsing*). Og i 1984 gjorde et cirkulære fra Kulturministeriet det igen muligt i statstjenesten at bruge dobbelt-*a* for *å*, fx i *Åbenrå* og *Ålborg* (mens ordene *åben, rå* og *ål* stadig kun må skrives med *å*).

Karker konkluderer derfor pessimistisk at Stednavneudvalget ved sit jubilæum står foran en periode hvor det vildnis som var baggrunden for at udvalget blev oprettet, på ny får lov til at brede sig – fordi man har glemt at et dansk stednavn ikke som et personnavn er privat ejendom men tilhører hele det danske sprogsamfund og ikke kun den lokalitet som det betegner.

Strid om stednavne

Et andet medlem af Sprognævnet, Birte Hjorth Pedersen, omtaler de mest om-diskuterede retskrivningssager Stednavneudvalget har haft i de 75 år, således striden om *Sk(j)ern* med eller uden *-j-*. Det endte i 1950'erne med at Statsministeriet bestemte at bogstavet skulle med. Det har ført til at bogstavet nu også udtales af mange østdanske, nøjagtigt som i *skjorte*, mens de ikke udtaler noget *-j-* mellem *Sk-* og *-e-* i fx *Skelund* (Himmerland), fordi navnet staves uden *-j-*. Så sent som i 1981 bestemte kulturministeren at *Torning* skulle have et (stumt) *-h-* som andet bogstav, »da den lokale befolkning aldrig synes at have accepteret den autoriserede form *Torning*«.

Stednavne i brug har tre bidrag fra forskere i Norge og Sverige om stednav-

ne i områder som før hørte under Danmark, bl. a. Skåne. Det norske bidrag viser at konservative kredse også i Norge ligefrem identificerer sig med en gammel-dags – dansk – stavemåde af et stednavn og stritter imod at der bliver pillet ved skrivemåden, fx *Fredskjær* over for *Fresjer* (efter udtalen). I tilfælde som *Oslo* og *Trondheim* lykkedes det dog at komme af med de danske navne *Kristiania* og *Trondhjem* (kun det sidste bruges endnu af mange danske).

Om den gradvise overgang også på dansk fra danske til grønlandske stednavne handler to bidrag. Fx er det grønlandske navn for *Godthåb* jo blevet meget mere kendt på dansk i de senere år: *Nuuk*.

Det længste bidrag i *Stednavne i brug* er samtidig det morsomste: om gadeskilte og gadenavne i Tønder (skrevet af Birgit Christensen). De oprindelige skilte (fra 1850) var på tysk. Efter genforeningen i 1920 blev der så overalt anbragt et dansksproget skilt oven over det tysksprogede, fx *Torvet* over *Markt*. Efter befrielsen 5. maj 1945 blev de tysksprogede fjernet – af byens otte postbude! Nedtagelsen af skiltene er i bogen illustreret gennem fire fotografier. Det hele skete på de ottes eget initiativ. Der var forslag om at skiltene skulle ende på byens museum, men de blev faktisk destrueret.

Arne Hamburger

f. 1921, amanuensis i Dansk Sprognævn

SPØRGSMÅL OG SVAR

»Sinal«?

Spørgsmål: I forbindelse med de forestående ændringer i den danske retskrivning har vi på kontoret drøftet en række aktuelle ords mulige nye stavemåde. Vi har bl.a. diskuteret om ordet *signal* vil kunne staves uden *g*, altså som det udtales.

Svar: Vi har ingen planer om at ændre stavemåden *signal* til »sinal«. Ganske vist udtales ordet normalt uden *g* ligesom fx *signatur* og *ligne*, men det er ikke i sig selv en grund til at ændre stavemåden. Hvis man skulle indføre stavemåden uden *g*, måtte man i det mindste kræve at den var almindeligt brugt af folk som i øvrigt er gode og sikre stavere. Og det er den ikke.

Vi kan godt forstå hvis De har fået det indtryk fra aviserne at det er noget sensationelt der venter når den nye Retsskrivningsordbog kommer. Men det er ikke tilfældet. De allerfleste ord i dansk vil ligesom *signal* skulle staves på samme måde når den nye Retskrivningsordbog er udkommet.

Det drejer sig altså ikke om at vi nu alle skal til at skrive ordene som de udtales – alene af den grund at vi jo ikke alle udtaler dem ens. Men det er rigtigt at Sprognævnet planlægger at give et lille antal ord en ny stavemåde ved siden af den gamle. Disse nye stavemåder er først og fremmest nogle som gode og sikre

danske skriftsprogsbrugere for længst har taget forskud på, og som det ikke vil være rimeligt at fastholde som ukorrekte.

Her er en lille liste over stavemåder der hidtil har været ukorrekte, men som vil være korrekte i den nye ordbog:

bolche – bulldog – campere – cosinus – delle – estragon – gavflab – godte (sig) – hefte – kanvas – karosseri – krebnet – lodden (lodden vrang) – nogensinde – penalthus – pluskæbet – porse – rheinlænder – saxofon – simpelthen – spon-tanitet – trevl – walisisk.

Som det fremgår, og som vi allerede har skrevet, er det ikke meningen at ordene skal skrives som de udtales. Det er snarere sådan at de nu må skrives som de faktisk skrives.

Før god ordens skyld

Spørgsmål: Jeg støder jævnlig på udtrykket *for god ordens skyld*. Fx har jeg set det to gange i Nyt fra Sprognævnet i 1985. På dansk må det da hedde *for en ordens skyld* (jf. *for en sikkerheds skyld*); dette udtryk indebærer vel i sig selv at der er tale om god orden?

Svar: Ordbog over det danske Sprog har kun *for en ordens skyld* (bind 15, 1934, spalte 1201, linje 42 ff.). Det samme gælder den seneste udgave af Nudansk Ordbog (12. udgave, 1984). Erik Bruun: Dansk Sprogbrug (1978) har derimod begge formuleringer. *For en ordens skyld* er måske lidt mere uformelt. Udtrykket *for god ordens skyld* er vist af nyere dato; men det er efterhånden ret udbredt, og vi ved at det bruges en del af

forretningsfolk og advokater. Selv om *god* strengt taget er overflødig i denne forbindelse, finder vi ikke nogen grund til at betragte en sådan udtryksmåde som ukorrekt.

Eksklusive eller exclusive?

Spørgsmål: Hvilken af stavemåderne *exclusive* og *eksklusive* går Sprognævnet ind for, og hvordan forkortes ordet?

Svar: Kun stavemåden *eksklusive* er anført i den nugældende Retskrivningsordbog, udgivet af Dansk Sprognævn (1955). Det er altså den Sprognævnet går ind for. I den nye udgave af Retskrivningsordbogen, som udsendes i år, vil *eksklusive* ligeledes være den eneste stavemåde, og det vil desuden være anført at ordet forkortes *ekskl.* –Tilsvarende vil stavemåden *inklusive* (forkortet *inkl.*) fortsat være den eneste stavemåde i Retskrivningsordbogen.

Reagensglasbørn

Spørgsmål: »Øw-bøw – Maren er reagensglasbarn!« – eller »Pas dig sels, Peter Reagens!«. Således vil det om få år lyde når den står på dril i skolegården hvis ikke vi omgående får aflivet den fjollede betegnelse *reagensglasbarn*. At den befrugtede ægcelle efter det oplyste overhovedet ikke har været i noget reagensglas, er ikke afgørende. Det afgørende er det komplet meningsløse i at betegne en gruppe levende menneskebørn efter et laboratorieglass. Det skøre ord bruges vel næppe af de implicerede læger? – Har man på det latiniserede lægesprog allerede et ord der dækker? – Er der overhovedet brug for et ord? Vil man absolut lave et nyt ord, var *pode-*

barn mere logisk og anvendeligt. At føre en befrugtet ægcelle ind i livmoderen kan sprogligt udmærket kaldes at *pode*. Vi kender jo også udtrykket »håbefulde *poder*« om børn.

Svar: Der er nok ingen mulighed for at stoppe ordet *reagensglasbarn* nu. Og vi mener heller ikke at der er særlig grund til at prøve på det.

Ordet er allerede velkendt og indarbejdet i dansk. I Sprognævnets samling af citater fra bøger og aviser mv. har vi mange eksempler på at ordet har været brugt, og siden 1977 (10. udgave) har det været med i Nudansk Ordbog. Eksemplerne i vores samling ligger især inden for de sidste 15 år, men vi har dog også et eksempel på at ordet er blevet brugt så tidligt som i 1950. Det drejer sig om en kronik af Halfdan Lefèvre med titlen *Reagensglasbørn* i Berlingske Aftenavis 30.5.50.

De kan have ret i at ordet *podebarn* ville være et udmærket ord, men det er altså ikke det der bruges i forbindelse med den pågældende form for befrugtning. Vi har derimod noteret ordet *kolbebarn* flere gange. Det er kortere end *reagensglasbarn* og bruges derfor først og fremmest i overskrifter. *Kolbebarn* er dog ikke nær så almindeligt som *reagensglasbarn*, og i den nye udgave af Retskrivningsordbogen, som udsendes i år, vil det kun være *reagensglasbarn* der kommer med.

I den medicinske ordbog Klinisk Ordbog har ordet været med siden 12. udgave fra 1980. Der er ordet *Reagensglasbørn* opført som almindeligt opslagsord på linje med andre medicinske ord. Men i næste udgave af ordbogen (13. udgave,

1984) er opslagsordet sat i anførselstegn: »*reagensglasbørn*«, og der henvises fra dette ord til en nærmere behandling under det delvis latinske fagudtryk *in vitro fertilisation* (ordret: 'befrugtning i glas').

Man kan i øvrigt notere sig den forskel på de to udgaver af Klinisk Ordbog at den første taler om befrugtning i et reagensglas, mens den anden har rettet *reagensglas* til *petriskål*. Betegnelsen *reagensglasbarn* kan altså siges at være sagligt set lidt misvisende, men det er som De selv nævner ikke afgørende. Der er mange eksempler på den slags »misvisende« ord i dansk: For eksempel er en *kakkelovn* jo ikke længere lavet af kakler, og et *viskelæder* ikke af læder.

Værre er det hvis ordet *reagensglasbarn* er så belastet eller negativt ladet at det er uegnet som betegnelse for mennesker. Det er dog ikke vores indtryk at *reagensglasbarn* opfattes specielt negativt af danske sprogbrugere i almindelighed. Ordet har utvivlsomt bitoner i retning af syntetisk eller kunstigt fremstillede børn, men bitonerne er ikke så dominerende at ordet ikke også kan bruges som en neutral betegnelse.

Det er muligt at børn i skolegården kan finde på at drille et andet barn med at det er *reagensglasbarn* (hvis de da ved det er et reagensglasbarn, hvad der vel normalt ikke vil være tilfældet). Men det er ikke ordets skyld, og risikoen for drillerier ville ikke være mindre hvis man brugte et andet ord, fx *podebarn*. Fordomme mod mennesker der er »anderledes« – fx reagensglasbørn, adoptivbørn, tykke børn, indvandrere, homoseksuelle, handicappede – fjerner man ikke ved at ændre sproget, men ved at

ændre holdningerne hos dem der bruger sproget.

Lasagne

Spørgsmål: Her i huset er vi blevet så glade for den italienske ret *lasagne*, eller hedder det *lasagna*?

Svar: Italienerne kalder selv retten *lasagne*. Ordet er på italiensk flertal af *lasagna*, som står for den enkelte pastaplade. I dansksprogede opskrifter og kokebøger er *lasagne* den almindeligste form. På dansk må *lasagne* opfattes som et entalsord, i øvrigt ligesom *makaroni* og *spaghetti*, der på italiensk ligeledes er flertalsord. Vi har endnu ikke set en dansk flertalsform af *lasagne*, og vi har indtryk af at ordet blot bruges om madretten og pastamassen og ikke om den enkelte pastaplade. Hvis man har brug for at tale om det enkelte stykke, må man nok ty til sammensætninger som *lasagneplade* og *lasagnestykke*. Ordet *lasagne* vil blive optaget i den nye udgave af Retskrivningsordbogen som et entalsord, dvs. uden oplysning om flertalsform.

Saksofon eller saxofon?

Spørgsmål: Min Retskrivningsordbog angiver *saksofon* som korrekt dansk stavemåde. Men er det egentlig ikke principielt forkert at ændre et efternavn selv om det indgår i et navneord? Opfinderen af instrumentet hed jo *Sax*, og da resten af verden formentlig staver det med *x*, synes jeg at det ser meget hjemmestrikket ud med *ks* – navnlig da man i musikerverdenen forkorter det til *sax*, fx *tenorsax*.

Svar: Det er rigtigt at den eneste korrekte form efter den nugældende Retskrivningsordbog (udgivet af Dansk Sprog­ nævn, 1955) er *saksofon*.

Men vi er opmærksomme på at det er formen *saxofon* der bruges, mens formen med *ks* så at sige aldrig forekommer i sprogbrugen. Derudover er det jo – som De selv er inde på – usædvanligt at fordanske stavningen af et personnavn når det indgår som del af et fællesnavn, jf. fx *marxisme*, *lamarckisme*, *sousafon* og *dieselmotor* (dannet efter personnavnene *Marx*, *Lamarck*, *Sousa* og *Diesel*). Stavemåden *saxofon* må derfor allerede nu anses for korrekt, og den nye udgave af Retskrivningsordbogen, der udsendes i år, vil derfor kun medtage denne stavemåde af ordet. I den nye ordbog vil også den afkortede form *sax* være med.

Springe og sprænge

Spørgsmål: På min arbejdsplads har vi diskuteret brugen af ordene *springe* og *sprænge*. Jeg mener at det hedder *vandslangen springer*, en anden at det hedder *vandslangen sprænger*. Meningen er selvfølgelig at slangen revner så vandet fosser ud.

Jeg mener at *springe* er et intransitivt verbum (udsagnsord som ikke kan tage genstandsled) og *sprænge* et transitivt (kan tage genstandsled), så man kun kan sige *vandslangen springer på grund af det store tryk i den*, men: *det store vandtryk sprænger slangen*.

Fx siger man jo også *bøgen springer ud*, *såret springer op*, *farven springer i øjnene*. Eksempler med *sprænges* (altså *sprænge* i lideform): *vandslangen sprænges når den bliver gammel og mør*;

når varmen kommer sprænges knopperne.

Jeg har kun nævnt eksempler i nutid, men går ud fra at der er en tilsvarende fordeling mellem *springe* og *sprænge* i datid og førnutid, fx *vandrøret sprang* og *floden sprængte sig vej*; *vandrøret er sprunget* og *floden har sprængt sig vej*; i lideform: *sprængtes*, *er sprængt* eller *er blevet sprængt*.

Svar: Det er Dem der har ret. Deres analyse er rigtig.

Ä og Ö

Spørgsmål: Blicher det tilladt i den nye udgave af Retskrivningsordbogen at skrive *ä* i stedet for *æ*, og *ö* i stedet for *ø*? De efter min og udlændinges mening lidt underlige tegn *æ* og *ø* bruges jo kun på norsk og dansk, mens svensk og tysk har *ä* og *ö*.

Svar: Nej, i den nye udgave af Retskrivningsordbogen bliver *ä* og *ö* ikke tilladt ved siden af *æ* og *ø*. Det er noget de nordiske sprognævn har diskuteret mange gange i den sidste snes år. Norsk språkråd tager samme stilling som Dansk Sprognævn, mens Svenska språknämnden ikke vil sige god for *æ* og *ø* på svensk.

I øvrigt er det ikke kun norsk og dansk som har *æ* og *ø* men også færøsk. Og islandsk har *æ* men *ö*.

På svensk kan for resten *æ* undtagelsesvis forekomme. Således har den svenske retskrivningsordbog, Svenska Akademiens ordlista (1973), *læstadian* og *læstadianism* (en vækkelsesbevægelse), og bogstavet forekommer også i svenske

efternavne, fx *Gumælius*. Bogstavet æ kan man i undtagelsestilfælde møde også på engelsk, fx *Julius Cæsar*. På tysk bruges undertiden stort Æ i stedet for Ä, fordi det store bogstav til ä (og til ö) giver vanskeligheder, ikke mindst på skrivemaskiner som ikke har ä/Ä (og ö/Ö) som selvstændige taster.

Abonnement for 1986

Dette nummer er det første i 2. årgang af det nye *Nyt fra Sprognævnet*, og de allerfleste abonnenter har allerede fornyet deres abonnement for endnu et år. Der mangler dog stadig nogle indbetalinger, og læsere der endnu ikke har betalt for 1986, bør gøre det snarest hvis de ønsker at få bladet resten af året.

Prisen er uændret 40 kr. for 4 numre. Man kan kun forny sit abonnement ved at indbetale beløbet på Sprognævnets postgirokonto 6 10 17 20. Ved indbetaling bedes abonnementsnummeret anført. (Abonnementsnummeret er det nummer der står til højre i adressefeltet ovenfor).

Nye abonnenter som også ønsker at få 1. årgang af bladet, bedes indbetale i alt 80 kr. og anføre på giroindbetalingskortet at beløbet dækker *Nyt fra Sprognævnet* 1985 og 1986.

Nyt fra Sprognævnet

1986 · 1/marts

2000-tallet	1
Bekostning	2
Nordisk Sprogsekretariat	4
Danske navne på nye grønsager	7
Kinaradise eller japanræddike?	9
Stednavne i brug	10
Spørgsmål og svar	12

Næste nummer udkommer i juni 1986.

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 40 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan kun tegne abonnement ved at indbetale 40 kr. på Sprognævnets postgirokonto 6 10 17 20.

Hvis bladet skal sendes til en anden adresse end indbetalerens, beder vi om at det fremgår udtrykkeligt af indbetalingen.

Artikler med navn står for den enkelte forfatters regning. Usignede artikler giver udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

ISSN: 0550-7332

Tryk: Bianco Luno A/S, København

Dansk Sprognævn, Vester Voldgade 115,
1552 København V

Postgiro 6 10 17 20

Telefon (01) 11 37 05 (oplysning 10-14)